

В. М. ТРОФИМЕНКО

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ОСНОВИ
ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ
ФОРМИ У КРИМІНАЛЬНОМУ
СУДОЧИНСТВІ**

Харків
«Оберіг»
2016

УДК 343.13
ББК 67.411(4Укр)
Т76

*Рекомендовано до видання рішенням вченої ради
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
протокол № 12 від 29.06.2016 р.*

Рецензенти:

Ю. П. Аленін - доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, завідувач кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія», заслужений юрист України;

В. А. Журавель - доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Головний вчений секретар Національної академії правових наук України, заслужений працівник освіти України;

М. С. Шумило - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений діяч науки і техніки України

Трофименко В. М.

Т 76 Теоретичні та правові основи диференціації процесуальної форми у кримінальному судочинстві : монографія / В. М. Трофименко. – Х. : ТОВ «Оберіг», 2016. – 304 с.

ISBN 978-966-8689-23-9

Монографічне дослідження присвячене комплексному вивченню теоретичних та правових основ диференціації процесуальної форми у кримінальному судочинстві. Розкрито сутність кримінальної процесуальної форми, охарактеризовано систему чинників, що впливають на її розвиток, розглянуто концептуальні підходи до системно-структурної характеристики кримінального процесу, визначено сутність, види, рівні та критерії диференціації кримінальної процесуальної форми.

Видання адресоване науковцям, аспірантам, студентам юридичних навчальних закладів, юристам-практикам.

Бібліогр.: 247 назв; 2 рис.

УДК 343.13
ББК 67.411(4Укр)

ISBN 978-966-8689-23-9

© В. М. Трофименко, 2016
© ТОВ «Оберіг», 2016

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СУТНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ	8
1.1. Поняття та ознаки кримінальної процесуальної форми.....	8
1.2. Співвідношення понять «кримінальне провадження», «кримінальне судочинство», «процедура» та «стадія кримінального процесу» в контексті розуміння сутності кримінальної процесуальної форми.....	27
1.3. Аксиологічна характеристика кримінальної процесуальної форми	50
1.4. Проблема співвідношення кримінальної процесуальної форми і формалізму.....	60
Висновки до розділу 1	74
Розділ 2. СИСТЕМА ЧИННИКІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА КРИМІНАЛЬНУ ПРОЦЕСУАЛЬНУ ФОРМУ....	78
2.1. Кримінальна процесуальна політика та кримінальна процесуальна форма.....	78
2.2. Науково-технічний прогрес і кримінальна процесуальна форма.....	93
2.3. Кримінальна процесуальна форма та соціальні норми	105
Висновки до розділу 2.....	120
Розділ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМО- СТРУКТУРНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ.....	124
3.1. Кримінальне процесуальне провадження як системо- утворюючий компонент кримінального процесу: поняття та ознаки	124
3.2. Системно-структурна характеристика кримінального процесу	141
Висновки до розділу 3	178

Розділ 4. СУТНІСТЬ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ	185
4.1. Поняття диференціації кримінальної процесуальної форми та її ознаки	185
4.2. Мета і функції диференціації кримінальної процесуальної форми	213
4.3. Загальні положення диференціації кримінальної процесуальної форми	221
Висновки до розділу 4	239
Розділ 5. КРИТЕРІЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ	244
5.1. Матеріально-правовий критерій диференціації кримінальної процесуальної форми	244
5.2. Процесуальний критерій диференціації кримінальної процесуальної форми	255
5.3. Кримінологічний критерій диференціації кримінальної процесуальної форми	267
Висновки до розділу 5	275
Список використаної літератури	278

Передмова

У різні історичні періоди проблема уніфікації й диференціації кримінальної процесуальної форми знаходила діаметральне вирішення як на рівні законодавства, так і в науці кримінального процесу. Це цілком зрозуміло, оскільки кримінальна процесуальна форма визначається метою і завданнями кримінального провадження, сутність яких, у свою чергу, безпосередньо залежить від конкретних економічних, соціальних і політичних, ідеологічних умов.

З прийняттям Конституції України, ратифікацією нашою державою Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод вектор розвитку кримінальної процесуальної форми поступово почав змінюватися від такої, що відрізнялася широким ступенем уніфікації, до впровадження нових диференційованих процесуальних порядків. Проте істотні зміни в цьому напрямку відбулися з прийняттям у 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), в якому знайшла відображення нова система пріоритетів, цінностей і понять, що потребують осмислення. Це дозволило, на нашу думку, констатувати, що диференціація кримінальної процесуальної форми набула ознак стійкої об'єктивної тенденції новітнього розвитку кримінального процесуального законодавства України.

Відтак, нова правова реальність вимагає проведення комплексного аналізу проблеми диференціації кримінальної процесуальної форми, з'ясування її сутності, критеріїв, рівнів і типів, а також наявних кореляцій між окремими процесуальними провадженнями, існування яких у системі кримінального процесу є відображенням функціональної диференціації його процесуальної форми. Слід також зазначити, що процесуальні порядки багатьох із цих проваджень також диференційовані, що, у свою чергу, свідчить про здійснення законодавцем структурної диференціації процесуальної форми кримінального провадження. При цьому така диференціація не пов'язана винятково з усклад-

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СУТНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ

1.1. Поняття та ознаки кримінальної процесуальної форми

Поняття процесуальної форми належить до фундаментальних у кримінальній процесуальній теорії, яке, незважаючи на виняткову роль та значення в юридичному процесі, все ще залишається недостатньо розробленим на рівні як доктрини, так і законодавчого закріплення. Крім того, питання, що відносяться до процесуальної форми, традиційно мають дискусійний характер. Це пояснюється тим, що дослідження різних аспектів порядку здійснення кримінального провадження так чи інакше пов'язане із дослідженням процесуальної форми та диференціації кримінального процесу, що обумовлено значимістю й фундаментальним характером цих категорій для процесуальної науки. Між тим, від точності визначення процесуальної форми залежить розв'язання низки важливих проблем не лише теоретичного, а й практичного характеру.

Проведене у 2012 р. реформування кримінального процесуального законодавства України істотно змінило процесуальну форму кримінального провадження, передбачену раніше чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. Законодавцем впроваджено новий порядок початку досудового розслідування, передбачено нові види окремих кримінальних проваджень та процесуальних процедур, у тому числі й ті, що вперше на рівні національного законодавства знайшли своє правове регулювання (зокрема, порядок кримінального провадження на підставі угод, відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження, здійснення кримінального провадження у відсутність підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*) тощо). Нові форми реалізації отримали і деякі кримінальні процесуальні функції, зокрема,

судового контролю під час досудового розслідування, нагляду за дотриманням закону під час досудового розслідування, здійснення досудового розслідування тощо.

Вказані концептуальні зміни змусили по-новому подивитися на проблему єдності та диференціації кримінальної процесуальної форми, адже правозастосовний процес, різновидом якого як раз і є процес кримінальний, потребує впровадження найбільш доцільної процедури, що дозволяє вирішити його завдання в оптимальні строки, захистити права і законні інтереси його учасників, врегулювати кримінально-правовий конфлікт у спосіб, що задовольняє як суспільним, так і особистим інтересам.

З урахуванням новітнього законодавства України перед науковцями постало завдання оцінити ефективність передбаченої кримінальної процесуальної форми, виявити ті її недоліки, що, можливо, гальмують вирішення завдань кримінального провадження, і запропонувати найбільш доцільні шляхи їх усунення. Проте формулювання науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства України, не можна визнати єдиним завданням науки кримінального процесу. Адже пріоритетним завданням уявляється напрацювання нових наукових підходів до розуміння фундаментальних категорій кримінального процесу, які, будучи сталими на протязі багатьох років, потребують нової інтерпретації, а, можливо, й змістовного наповнення, з урахуванням тих реалій, що мають місце в умовах сьогодення. Йдеться про розробку нових теорій і концепцій, що в сукупності дозволять створити цілісне доктринальне бачення сучасного кримінального процесу. В цьому плані обґрунтованою видається позиція В. Т. Томіна, який вказує, що в кожний період змін у суспільному розвитку повинні розроблятися доктрини нових форм кримінального судочинства, які будуть відображати соціальну сутність кримінального процесу¹.

Зрозуміло, що питання єдності й диференціації процесуальної форми є похідним від питання її сутності як найважливішої

¹ Томин В. Т. Острые углы уголовного судопроизводства / В. Т. Томин. – М. : Юрид. лит., 1991. – С. 196.

Розділ 2

СИСТЕМА ЧИННИКІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА КРИМІНАЛЬНУ ПРОЦЕСУАЛЬНУ ФОРМУ

2.1. Кримінальна процесуальна політика та кримінальна процесуальна форма

Як уже зазначалося, однією з ознак кримінальної процесуальної форми є її соціальна обумовленість. Тому серед детермінант, що безпосередньо впливають на правову модель кримінальної процесуальної форми, визначають її основні параметри та засади формування, слід вважати кримінальну процесуальну політику, яка являє собою один із напрямів внутрішньої правової політики держави. Під останньою в теорії права розуміють особливу форму виразу державної політики, засіб юридичної легітимації, закріплення та здійснення політичного курсу держави, що втілює цілі правового забезпечення здійснюваних у державі реформ, демократизації суспільного життя, встановлення стабільності і правопорядку, захисту прав і свобод особи¹²⁰.

Будучи окремим напрямом державної правової політики, кримінальна процесуальна політика невід'ємно пов'язана з іншими її напрямками у сфері протидії злочинності й, перш за все, з кримінально-правовою політикою. В українській кримінально-правовій теорії кримінально-правову політику визначають як системо-утворюючий елемент політики держави у сфері боротьби зі злочинністю, що розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність, виробляє засоби їх досягнення і який виражається в нормах законодавства про кримінальну відповідальність, практиці їх застосування, рішеннях офіційного тлумачення Конституційного Суду України кримінально-правових норм, постановках Пленуму Вищого спеціа-

¹²⁰ Матузов Н. И. Правовая политика как важнейшая проблема российской юридической науки / Н. И. Матузов // Правовая политика: от концепции к реальности / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М., 2004. – С. 9-10.

лізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ з питань застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність, судових рішеннях Верховного Суду України з приводу неоднакового застосування норм матеріального права¹²¹.

Кримінально-правова політика визначає межі злочинного, тоді як кримінальна процесуальна політика виробляє процесуальну форму реалізації норм кримінального права. Водночас не можна стверджувати, що кримінальні процесуальні відносини не виникають за відсутності кримінально-правових, адже, наприклад, відповідно до чинного законодавства України до Єдиного реєстру досудових розслідувань вносяться всі відомості про вчинення кримінального правопорушення, в ході подальшої перевірки яких може бути встановлено відсутність його події. В таких випадках кримінальні процесуальні відносини здійснюються за відсутності кримінально-правових, що свідчить про їх самостійний характер. Концептуальна зміна процесуальної форми початку кримінального провадження, що відбулася з прийняттям КПК України, є прикладом реалізації кримінальної процесуальної політики, спрямованої на позбавлення кримінального провадження зайвої формалізації, підвищення його оперативності, усунення корупційних ризиків у правозастосовній діяльності на її початковому етапі.

Таким чином, кримінальна процесуальна політика являє собою окремий самостійний напрям державної політики у сфері протидії злочинності, сутність якого полягає у виробленні стратегії і тактики процесуальних форм вирішення кримінально-правових конфліктів і реалізації кримінально-правових норм. З огляду на це викликає заперечення твердження, що сутність кримінально-процесуальної політики держави полягає в уявленні про таку, що має бути, організацію кримінального процесу і бажання реалізувати це уявлення¹²².

¹²¹ Борисов В. І. Поняття кримінально-правової політики / В. І. Борисов, П. Л. Фріс // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 19 (15–31). Див.також: Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / П. Л. Фріс. – К., 2005.

¹²² Кузьміна О. В. К вопросу о соотношении уголовной и уголовно-процессуальной политики / О. В. Кузьмина // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали V Міжнар. наук-практ. конф., присвяченої XX-річчю Національної академії правових наук України. – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 309